

**BİR SÜREÇ OLARAK HOŞNUTSUZLARIN ÇEVRECİLİĞİ:
HİNDİSTAN'DAN SARDAR SAROVAR BARAJI ÖRNEĞİ**

**ENVIRONMENTALISM OF THE MALCONTENT AS A
PROCESS: THE EXAMPLE OF SARDAR SAROVAR DAM
FROM INDIA**

Defne GÖNENÇ* & Alper ALMAZ**

ÖZ

Devlet-piyasa-toplum-doğa arasındaki güç ilişkilerinin yeniden belirlendiği neo-liberal dönemde çevre hareketleri, katılımcıları açısından çeşitlilik göstermektedir. Arsel, Akbulut ve Adaman, çevre hareketlerinin sınıflandırmasını “zenginlerin çevreciliği” ve “yoksulların çevreciliği” ayrımının ötesine taşıyan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu çalışmada amaç, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını yeniden değerlendirmektir. Çalışma, Hindistan’daki Sardar Sarovar Barajı’na karşı ortaya çıkan çevreci hareketin katılımcılarını nitel araştırma yöntemlerini kullanarak incelemektedir. Hindistan’da gerçekleştirilen saha çalışması esnasında veriler hem toplu ve bireysel görüşme hem de katılımsız gözlem metotları kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada, çevre hareketlerinin, katılımcılarını dönüştürdüğü bir süreç olarak ele alınması durumunda, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramının, sadece orta sınıf özelliklerini taşıyan

* Doktora Öğrencisi ve Araştırma Görevlisi, Graduate Institute of International and Development Studies (IHEID), Maison de la Paix, Chemin Eugène-Rigot 2, 1202 Cenevre, İsviçre, defne.gonenc@graduateinstitute.ch, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7410-3884>

** Doktora Öğrencisi, Scuola Normale Superiore Institute of Human and Social Sciences, Piazza dei Cavalieri, 7- 56126 Pisa, İtalya, alper.almaz@sns.it, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5125-2177>.

* Makale Geliş Tarihi: 05.08.2017
Makale Kabul Tarihi: 31.10.2017

grup için değil, çevre hareketine katılan tüm gruplar için kullanılabilceği savlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoşnutsuzların Çevreciliği, Çevre Hareketleri, Narmada Bachao Andolan, Sardar Sarovar Barajı, Toplumsal Hareketler.

ABSTRACT

In the neoliberal era, which redefines the power relations among the state-market-society-nature, the environmental movements differ in terms of their participants. Arsel, Akbulut and Adaman created the concept of “environmentalism of the malcontent” that moves beyond the distinction between the “environmentalism of the rich,” and the “environmentalism of the poor”. The purpose of this study is to re-evaluate the concept of the “environmentalism of the malcontent”. The study was undertaken by evaluating the participants of the environmental movement against the Sardar Sarovar Dam, located on the Narmada River in India, by undertaking qualitative research methods. Data is collected through individual and group interviews, and non-participant observation method during the field trip undertaken in India. In the article, it is argued that if the environmental movements are elaborated as a process which have transformative effects on its participants, the concept of the “environmentalism of the malcontent” can be used to define the environmentalism of not only the ones with the middle-class qualities, but also that of other groups in the environmental movement.

Keywords: Environmentalism of the Malcontent, Environmental Movements, Narmada Bachao Andolan, Sardar Sarovar Dam, Social Movements.

GİRİŞ

Özellikle 1980 sonrasında izlenen neo-liberal iktisat politikaları dünyanın birçok yerinde çevre sorunlarını arttırmıştır. Piyasaları serbestleştirip tüketimi pompalayan, bireysel ihtiyaçlardan ziyade rantçılığı merkezine yerleştiren bir kalkınma anlayışının doğmasıyla doğanın tahribatı hızlanmıştır. Sürekli maliyet düşürüp olabildiğince kâr etmeye dayalı bir ekonomik sistem, hızlı ve plansız sanayileşme ile çarpık kentleşme doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmıştır.

Serbest ticaret, özelleştirme ve küreselleşme süreçlerinin toplumsal dinamikleri yeniden düzenlediği bu dönemde çevre hareketlerinin sayısı ve önemi artmıştır.

Çevre hareketleri, kent ve çevre sorunları ile doğa tahribatı karşısında ortaya çıkan toplumsal hareketler olarak tanımlanabilir. Toplumsal hareketler, kamusal düzlemdeki karar verme mekanizmalarına katılmayan, görece güçsüz kesimlerin taleplerini kamuoyuna duyurmak ve karar vericileri etkilemek üzere çeşitli kolektif eylemlere başvurmalarıyla oluşan toplumsal örgütlenmelerdir (Tilly, 1978; McAdam, 1982; Tarrow, 1998; Della Porta ve Diani, 1999; Özen ve Özen, 2010).

Devlet-piyasa-toplum-doğa arasındaki güç ilişkilerinin yeniden belirlendiği neo-liberal dönemde ortaya çıkan çevre hareketleri, sebepleri, aktörleri ve amaçları açısından çeşitlilik göstermektedir. Arsel, Akbulut ve Adaman, çevre hareketlerinin sınıflandırılmasını “zenginlerin çevreciliği” ve “yoksulların çevreciliği” ayrımının ötesine taşıyan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ortaya atmıştır (Arsel vd., 2015). Buna göre, çevre hareketleri, amaçları sadece post-materyal biçimde çevreyi ya da geçim kaynaklarını korumak olmayan bir grup insanı da içermektedir. Bu grup, birçok bakımdan orta sınıf özelliklerini taşısa da dolaylı yoldan çevre projelerinden ekonomik, siyasi ve kültürel olarak etkilenen yeni bir gruptur. Amaçları sadece çevreyi korumak olmayan bu grubun çevreciliğini Arsel, Akbulut ve Adaman, “hoşnutsuzların çevreciliği” olarak adlandırmaktadır.

Bu makale, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ele almakta ve de bu kavramın kapsamını yeniden tartışmaya açmaktadır. Makalede, çevre hareketlerinin katılımcılarını dönüştürdüğü bir süreç olarak ele alınması durumunda, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramın, sadece Arsel, Akbulut ve Adaman’ın belirlediği orta sınıf özelliklerini taşıyan grup için değil, çevre hareketine katılan tüm gruplar için kullanılabilmesi savunulmaktadır.

Buna göre, ilk olarak çevre hareketine geçim kaynaklarını koruma amacıyla katılan yoksul katılımcılar, orta sınıf özelliklerini taşıyan grup ile bir araya gelince, aslında kendilerinin de politika yapım sürecinden dışlandıklarının farkına varıp yeni talepler dile getirmektedirler. Ne çevre hareketleri ne de hareket katılımcıları durağandır. Çevre hareketleri zaman içinde dönüşür (Giugni ve Grasso, 2015:339). Aynı zamanda bu hareketler katılımcılarını da değiştirip dönüştürür. Buna göre, çevre hareketleri, insanları bir araya getirmekte ve hareket içinde yapılan paylaşımlar sayesinde hareket katılımcılarının farkındalıklarını arttırıp onları dönüştürmektedir.

Çalışma, örnek olay incelemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada, Hindistan’ın Narmada Vadisi’ndeki Sardar Sarovar Barajı projesine karşı oluşan

hareket ele alınmaktadır. Hindistan, uluslararası kapitalizmin hızla “kalkınmakta” ve büyümekte olan önemli bir pazar ekonomisi olduğu için ele alınmıştır. Sürekli maliyet düşürüp olabildiğince kâr etmeye dayalı çarpık bir ekonomik sistem, üretimin emeğin ucuz, çevre standartların düşük olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırılmasına sebep olmakta ve dolayısıyla, bu ülkelere yapılan enerji yatırımlarını hızlandırmaktadır. Enerji projelerine anti-demokratik, tepeden inme yöntemlerle karar verilmesi ve de barajların yerli halkın yaşam alanlarına, geçim kaynaklarına ve ekolojik dengeye olan yoğun etkileri, baraj yapımına karşı toplumsal hareketleri tetiklemektedir.

Bu çalışmada amaç, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını çevre hareketlerini katılımcılarını dönüştüren bir süreç olarak ele alarak yeniden değerlendirmektir. Makalede ilk olarak literatürde ana çevrecilik akımları ele alınacak ve de Arsel, Akbulut ve Adaman tarafından literatüre kazandırılan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı tartışılacaktır. Bunu takiben, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını bir süreç olarak değerlendiren kavramsal çerçeve ve de makalede izlenen metodoloji anlatılacaktır. Son olarak ise makalenin geliştirdiği kavramsal çerçeve, Hindistan’daki Narmada Bachao Andolan hareketi üzerinden tartışılacaktır.

1. ZENGİNLERİN VE YOKSULLARIN ÇEVRECİLİĞİ

Kapitalizmin ikinci çelişkisi yaklaşımına göre, kapitalizmin sürekli sermaye birikimini teşviki sadece emek-sermaye çelişkisi ile değil doğa-sermaye çelişkisi ile de karşı karşıyadır (O’Connor, 1988). Bu sebeple kapitalizme karşı sadece sınıf mücadelesi değil çevreci hareketler de gereklidir ve de sermaye birikimi arttıkça çevre mücadelesinin de güçlenmesi beklenebilir (Eryılmaz ve Akman, 2016: 21). Joan Martinez Alier, 2002 yılında yayınladığı Yoksulların Çevreciliği (*The Environmentalism of the Poor*) başlıklı kitabında dünyada temel olarak üç tür çevrecilik akımı belirlemiştir: Doğa korumacılık, eko-verimlilik ve yoksulların çevreciliği (Martinez Alier, 2002). Literatürde, doğa korumacılık ve eko-verimlilik genel olarak zenginlerin çevreciliği olarak da yer almaktadır. Buna göre maddi kaygıları bulunmayan Batı toplumlarının vahşi doğayı koruması anlamına gelen zenginlerin çevreciliği, genellikle gelir kaynaklarını korumayı hedefleyen yoksulların çevreciliğinden farklıdır (Eryılmaz ve Akman, 2016:22).

Doğa korumacılık akımı öncelikle doğanın saflığına ve mükemmelliğine vurgu yapmakta ve onun korunması gerektiğini savlamaktadır (Martinez Alier, 2002). Bu akım, bir yandan doğayı insanlığa hizmet eden kaynaklar bütünü olarak görürken öte yandan doğanın korunması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu sebeple, ekonomik büyüme kavramına karşı çıkmamakta ve de sadece piyasanın dışında kalan doğanın güzelliklerini korumayı hedeflemektedir. İkinci Dünya Savaşı’nı takiben Avrupa ve Batı Amerika’da artan bolluk ve refah,

siyasetin odağını nicel paylaşım anlaşmazlıklarından doğanın güzelliğinden alınan keyif gibi nitel kaygılara kaydırmıştır. Bu yönüyle doğa korumacılık akımı daha çok orta-sınıf ve üst-orta sınıfın desteklediği bir akımdır (Inglehart, 1981). Martinez Alier, doğa korumacılığın arkasında üç temel post-materyal motivasyon olduğunu belirlemiştir. İlki bilimsel motivasyonlardır. Buna göre, doğa bilimciler ve biyologlar doğanın mükemmelliğine ve zenginliğine vurgu yapmaktadır. İkinci sebep estetik kaygılardır. Buna göre, doğa, sadece güzel olduğu ve insana keyif verdiği için korunmalıdır. Üçüncü motivasyon ise dindir. Doğa, kimilerine göre dini açıdan kutsaldır ve bu yüzden doğanın korunması gereklidir (Martinez Alier, 2002). John Muir, güzel manzaraların, soyu tükenmekte olan türlerin, mercan kayalıklarının ve tropik yağmur ormanlarının korunmasını amaçlayan bu akımın ilk temsilcisidir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sırasıyla 1872 ve 1890 yıllarında Yellowstone ve Yosemite Milli Parklarının kurulması bu akımın ilk başarıları arasında sayılabilir. Doğa korumacılık akımına getirilen iki önemli eleştiri de mevcuttur. İlk olarak, bu akımın yerel halkları ve onların bilgi birikimlerini doğa koruma çalışmalarında göz ardı etmesi eleştirilmiştir. Ayrıca bu akım, doğanın korunmasında uluslararası kurumlara gereğinden fazla önem atfetmektedir (Anguelovski ve Martinez Alier, 2014).

Eko-verimlilik akımı ise sanayileşme, ekonomik büyüme ve şehirleşme gibi etkinliklerin çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini kabul etmekle beraber bunlardan kaçmanın da mümkün olmadığını iddia etmektedir (Martinez Alier, 2002). Doğa korumacılık akımının tersine, bu öğretisi doğanın kendisini değil, doğanın insanlığa sunduğu kaynakların korunması gerektiğini savlar. Bu kaynakları “doğal sermaye” olarak nitelendirir. Bu kaynaklar ekonomik büyüme ve gelişmenin devamı için elzemdir. Teknolojik gelişme, ekonomik etkinliklerin doğa üzerindeki negatif etkisini azaltma yolunda en uygun yöntem olarak görülmektedir. Buna ek olarak doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, akılcı kullanımı ve ekolojik modernizasyonu da önemli çözüm yöntemleri arasında görülmektedir. Bu akıma yöneltelen en önemli eleştiri ise doğal kaynakları ticarileştirmesi ve piyasa ekonomisinin doğa üzerindeki etkisini artırmasıdır (Mol ve Spaargaren, 2007; Anguelovski ve Martinez Alier, 2014: 169).

Doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımları, Avrupa ve Kuzey Amerika kökenli akımlardır. Bu iki akımın her ne kadar doğaya yükledikleri anlamlar birbirinden farklı olsa da aslında bu iki akımın birbirlerini tamamladığı söylenebilir. Öte yandan, zengin Kuzey ülkelerindeki çevre hareketlerini anlamada bir yol haritası sunsalar da Hindistan ve Türkiye gibi Güney ülkelerindeki çevre hareketlerinin sebeplerini değerlendirmekte sınırlı kalırlar. Kuzey ülkelerindeki insanların birçoğu geçimini doğal kaynaklardan sağlamamaktadır. İthal enerji kullanır, tüketim malzemelerini emeğin ucuz,

çevre standartların düşük olduğu Güney ülkelerinden ithal eder ve de oluşan atıkları da yine Güney ülkelere ihraç ederler (Martinez Alier, 2013). Bu sebeplerle, Güney ve Kuzey ülkelerinde, hem karşı karşıya kalınan çevre sorunları ve bu sorunların sebepleri hem de toplumsal hareketlerin talepleri, yöntemleri ve aktörleri farklılık göstermektedir. Güney'deki çevreci hareketler, yoksulluk, doğal kaynakların sömürülmesi, ekoloji ve sosyal adalet konuları üzerinde durmaktayken, Kuzey'deki çevreci hareketler, yaşam kalitesi, doğal güzellikler ve doğal kaynakların ekonomik değerlerini vurgulamaktadır. Bu anlamda, Kuzey'deki çevre hareketlerini anlamak için ortaya konulan post-materyal tezler, Güney'deki hareketleri anlamaya yetmemektedir. Özellikle 1990'ların ilk yıllarından itibaren Güney ülkelerinde oluşan çevre hareketlerini inceleyen çalışmalar ortaya konmaya başlamıştır (D'Souza, 2002; Guha ve Martinez Alier, 1997; Dwivedi, 2001; Bryant, 1992). Bu çerçevede, Guha ve Martinez Alier "yoksulların çevreciliği" kavramını geliştirmiş ve Güney ülkelerindeki çevre hareketlerini açıklamaya çalışmıştır (Martinez Alier, 2013).

Güney ülkelerinde doğal kaynaklar ve insanlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Büyük kısmı tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık ile uğraşan Güney ülkelerindeki insanlar için doğa, temel yaşam alanı ve geçim kaynağıdır. Bu sebeple, Güney'in yoksul halkları baraj ve maden gibi büyük projeler söz konusu olduğunda, çoğu zaman, doğanın korunmasından yana tavır sergilemiş, devlet ve şirketlerin karşısında olmuştur (Martinez Alier, 2013).

Yoksulların çevreciliği doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımlarının kısıtlı bakış açılarını eleştirmektedir. Doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımları, Kuznets Eğrisini örnek göstererek, zenginleşen toplumların çevresel kaygılarının arttığını savlamaktadır. Buna göre, Kuzey'in zengin toplumlarının çevreye daha çok değer verdiği, yoksulluğun çevreyi kirleten ana sebeplerden biri olduğu savunulmaktadır. Daha sağlıklı ve temiz bir çevre için ekonomik büyüme önerilmektedir (Davey, 2009:2). Yoksulların çevreciliği kavramı ise sosyal adalet üzerine kuruludur. Buna göre insan hakları ve çevre birbirinden ayrılmaz konulardır. Bu sebeple, Güney'deki çevreci hareketlerde yerel halk, yaşam alanını, geçim kaynaklarını, sağlığını ve kültürünü tehdit eden büyüme odaklı neo-liberal ekonomi politikalarıyla karşı karşıya gelmektedir. Yani, yoksulların çevreciliği kavramı ile açıklanabilen hareketler zengin ve güçlü grupların doğal kaynakları orantısız kullanmasına karşı ortaya çıkan direniş hareketleridir. Örneğin, çok uluslu şirketlerin Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki yerli tohum stoklarını kullanma isteğine karşı ortaya çıkan çiftçi hareketleri, tarım alanlarına zarar veren, yeraltı sularını kirleten maden arama ve işletme faaliyetlerine karşı oluşan direnişler, ormanların kesilmesine, insanların yerlerinden edilmesine yol açan enerji santrallerinin kurulmasına karşı ortaya çıkan hareketler çevreciliğin Güney'deki yansımalarıdır.

2. HOŞNUTSUZLARIN ÇEVRECİLİĞİ

Ne zenginlerin çevreciliği ne de yoksulların çevreciliği kavramları günümüzdeki çevreci hareketlerin anlaşılması için yeteri kadar kapsamlı bir düzlem sunmamaktadır. Her ikisinin de kavramsal gücü çevreci hareketlerin katılımcılarının taleplerinin homojen olduğu varsayımıyla sınırlıdır. Halbuki, günümüzdeki çevre hareketlerinin katılımcıları gelir düzeyleri, sınıfları, ırkları, ulusları, eğitim seviyeleri, cinsiyetleri, renkleri ve yaşları açısından farklılık göstermektedir. Ayrıca, çevre hareketlerinin oluşum ve gelişim süreçleri karmaşık bir yapıya sahiptir. Örneğin yerel bir çevre hareketi, ulusal bir hareket haline alabilir. Bu süreçte, hareket katılımcıları ve onların motivasyonları değişebilir. Ayrıca bu yaklaşımlar, son dönemlerdeki çevre hareketlerinde önemli bir rol oynayan, genellikle orta sınıf özelliklerini taşıyan, fakat harekete katılma sebepleri ne post-materyal sebeplerle ne de geçim kaynaklarını muhafaza etme amacıyla açıklanamayan bir grubun çevreciliğini açıklayamamaktadır. Halbuki bu grubun çevreciliği birçok ülkede hem çevresel değerlerin yayılması ve aktarılmasında hem de çevre kaynaklarının tüketilmesinde önemli rol oynamaktadır (Baviskar, 2003; Mawdsley, 2004; Akbulut, 2014).

Bu çerçevede, Arsel, Akbulut ve Adaman, Gerze'deki kömürlü termik santrale karşı ortaya çıkan mücadeleyi örnek olarak aldıkları çalışmalarında "hoşnutsuzlar" olarak adlandırdıkları bir grup insanın çevre hareketlerinde çok önemli bir rol oynadığını savlamaktadırlar. Bu grubun orta sınıf karakterini taşıyan, genellikle orta gelirli, eğitim düzeyi yüksek, şehirde ikamet eden, emekli memur ve işçilerden oluştuğunu ve bu grubun, özellikle çevre hareketinin daha fazla insana duyurulmasında çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Arsel vd., 2015).

Gerze kömürlü termik santral projesine karşı yürütülen çevre hareketi Yaykıl Köyü'nden çiftçiler ile Yeşil Gerze Platformu (YEGEP) katılımcılarının iş birliği sonucunda oluşmuştur. Yaykıl Köyü çiftçilerinin çevreciliğini "yoksulların çevreciliği" olarak adlandırmak mümkünse de YEGEP üyelerinin çevreciliği "zenginlerin çevreciliği" kavramı ile açıklanamaz. Bu grubun çevre hareketine katılma amacı ne geçim kaynaklarını muhafaza etmek ne de post-materyal estetik kaygılardır. Grup üyeleri, temel olarak, Türkiye'deki neoliberal dönüşüm sürecinde uygulanan politika değişikliklerinden duydukları genel hoşnutsuzluğu çevre teması üzerinden dile getirmektedir. "Hoşnutsuzlar" olarak nitelendirilen bu grubun üyelerinin ortak özelliği, genellikle sol görüşlü olmaları ve 1980 darbesi ile Türkiye siyasi hayatından dışlanmalarıdır (Arsel vd., 2015:373). Bu grubun büyük bir kısmı, 1980 öncesinde Türkiye siyasi hayatında ve öğrenci hareketlerinde yer almış olsalar da darbeye birlikte hapse atılmış, işkence görmüş ve sindirilmiştir. Kendisini daha ziyade sol görüşlü olarak

nitelendiren katılımcıların gelir düzeyleri Gerze'deki işçi sınıfından genellikle daha yüksektir. Birçoğu emekli memur, öğretmen, doktor veya beyaz yakalı grubuna sokulabilecek YEGEP üyelerinin en önemli sermayeleri ise sosyal ve kültürel birikimleridir (ibid). Grup sadece post-materyal sebeplerle çevreci bir tutum sergilemese de grubun çevreciliğinde estetik kaygıların izlerine de rastlanır. Zira grup üyeleri, Gerze'nin doğal güzelliklerini korumayı amaçlamaktadır ve bölgenin doğal güzelliklerini, kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmektedir (ibid).

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu makalede, teorik çerçeve olarak Arsel, Akbulut ve Adaman'ın "hoşnutsuzların çevreciliği" kavramından hareket edilmektedir. Fakat onlardan farklı olarak, "hoşnutsuzlar" olarak tanımladıkları grubun sadece orta sınıf özelliklerini taşıyan YEGEP üyelerini kapsamadığı, bu kavramın, zaman içinde, bu grupta iş birliği içinde çevre hareketine katılan tüm grupları kapsayacak şekilde genişletilebileceği iddia edilmektedir.

Çevre hareketleri bir süreç içerisinde oluşmakta ve yayılmaktadır. Bu süreç durağan değildir ve kendisiyle beraber hareketin katılımcılarını da değiştirip dönüştürmektedir. Aslında Gerze örneğinde de bu durum açıktır ve dönüşüm sürecinin hareket katılımcılarının üzerindeki etkilerinden Arsel, Akbulut ve Adaman'ın makalesinde de açıkça bahsedilmektedir (ibid: 388-389). Çiftçi ve köylüler öncelikle geçim kaynaklarını ve sağlıklarını koruma amacıyla başkaldırıya başlamışlardır. Onlar için öncelikli olan kendi topraklarını, sağlıklarını ve geçim kaynaklarının sürekliliğini koruyabilmektir. Termik santral yapımına karşı bir çevre hareketinin başlaması, Yaykıl köylülerini YEGEP üyeleriyle bir araya getirir. Çoğu 1980 öncesinde siyasi hareketlerin de içinde yer almış YEGEP üyeleri, darbe sonrasında sindirilmiş ve dışlanmış olsalar da toplumsal farkındalıklarını kaybetmemişlerdir. Tam tersine, siyaset yapma sürecinin dışında bırakılmak ve izlenen çarpık kalkınma stratejisi, onlarda siyasi iradeye ve rejime karşı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Termik santrale karşı çıkmak için hazırlanan etkinlikler, toplantılar, eylemler, piknikler bu iki grubun bir araya gelmesini sağlamış ve aralarındaki iletişimi arttırıp diğer konularda da görüş alışverişini tetiklemiştir (ibid:380). Böylece Yaykıl köylüleri, kendilerinin de aslında siyaset yapım sürecinden dışlanmış olduğunun, küresel kapitalizmin tekelleşme ve piyasa serbestisi yanlısı politikalarının kendilerini birçok anlamda olumsuz etkilediğinin farkına varmışlardır. Bu durum, Yaykıl köylülerinin tarıma verilen destekler ve çiftçinin kalkınma stratejisindeki rolü ile ilgili yakınmaya başlamasında açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Yaykıl köylüleri de süreç içerisinde, hoşnutsuzluklarının farkına varmıştır. Bu sebeple, çevre hareketinin başında termik santral yapımına karşı çıkış sebepleri "yoksulların

çevreciliği” kavramı ile açıklanabiliyor olsa da süreç içerisinde, hareket içinde kalıyor olmalarının sebebi çeşitlenmiş ve genişlemiştir. Son tahlilde, bu iki grup, politika yapım sürecinden dışlanmışlık paydaşı üzerinde buluşmuştur (Arsel, vd., 2015: 386-388). Dolayısıyla, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını daha geniş bir açıdan ele almak mümkündür. Bu argümanı ampirik olarak destekleyecek veriler aslında Arsel, Akbulut ve Adaman’ın makalesinde de mevcut olsa da “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı makalenin teorik kısmında sınırlı bir biçimde ele alınmıştır.

4. METODOLOJİ

Bu çalışmada “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı, çevre hareketlerinin katılımcılarının süreç içerisindeki değişimi göz önüne alınarak değerlendirilecektir. Hindistan’daki Narmada Nehri’nde Sardar Sarovar Barajı’nın yapımına karşı ortaya çıkan Narmada Bachao Andolan (NBA) hareketi ele alınacaktır. Narmada Bachao Andolan, Hindistan’ın en geniş katılımlı çevre hareketlerinden biri olduğu ve de halen aktif biçimde çalışmalarına devam ettiği için seçilmiştir. Küresel ölçekli yoğun çabalara ve yüksek katılımlı protestolara rağmen, Narmada Nehri’ne Sardar Sarovar Barajı’nın yapılması ve zaman içerisinde de barajın yüksekliğinin artırılması engellenememiştir.

Çalışma örnek bir olay incelemesi şeklinde tasarlanmış ve çalışmada temel olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. NBA hareketinin analizi birincil kaynaklara dayanmaktadır. 2016 yılının Aralık ayında bölgeye araştırma gezisi gerçekleştirilmiş ve NBA katılımcılarının çalıştıkları evde kalınmıştır. Barwani’de gerçekleştirilen saha çalışması esnasında veriler hem toplu ve bireysel görüşme hem de katılımsız gözlem metotları kullanılarak toplanmıştır. Dördü bireysel, dördü grup görüşmesi şeklinde olmak üzere sekiz adet yarı-yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Toplam 40 kişi ile görüşülmüştür. Saha çalışması esnasında hem hareket lideri Medha Patkar hem de NBA’yı oluşturan halk ile görüşülmüştür. Görüşülen NBA katılımcıları kartopu örnekleme metodu kullanılarak belirlenmiştir. Bölgede hem kadın hem erkek NBA katılımcısı ile görüşülmüştür. Görüşülenlerin yaşları okul öncesi çocuklardan 65 yaş üstü gruba kadar değişmektedir. Görüşülenlerin arasında zengin ve yoksul toprak sahibi köylüler, topraksız *adivasi* (göçebe halk) ve üniversite öğrencileri bulunmaktadır. Görüşmeler esnasında katılımcılara neden NBA’yı destekledikleri ve de NBA içinde neler öğrendikleri hakkında sorular sorulmuştur. Kaydedilen görüşmeler teorik çerçeve içinde analiz edilmiştir. Bölgede yapılan saha çalışmasına ek olarak Sardar Sarovar Barajı ile ilgili birçok resmi doküman, Anayasa Mahkemesi kararları, gazete haberleri ve ikincil kaynaklar incelenmiştir.

5. NARMADA BACHAO ANDOLAN HAREKETİ

Oluşum Süreci

Hindistan'da baraj projeleri, birçok kez çetrefilli mücadelelere sahne olmuştur. Narmada Nehri'ne yapılan Sardar Sarovar Barajı'nı destekleyenler ve projeye itiraz edenler, kamu yararı, insan ve doğa ilişkisi, teknoloji ve kalkınma ilişkisi, modernleşme, kalkınma projelerinin maliyet-fayda analizi gibi kavramları tamamen farklı açılardan değerlendirmektedir (Fisher, 2001: 304). Sardar Sarovar Barajı, Hindistan'ın üzerinde en çok konuşulan ve en çok itiraz edilen projelerinden biridir. Bir baraj yapımı ele alınırken tartışılması gereken sadece barajın yerinden edeceği insanların yeniden yerleştirilme süreci değildir. Baraja alternatif biçimlerde su ve elektrik üretmenin mümkün olup olmadığının da düşünülmesi gerekir. Bu açıdan Sardar Sarovar Barajı büyük baraj projelerinin ne kadar kabul edilebilir olduğunu sorgulatan ve de büyük barajlara alternatif yöntemlerle su ve elektrik üretilmesinin ne kadar önemli olduğunu hatırlatan bir örnektir (Cullet, 2001: 986).

Üçü çok büyük, 30'u büyük, 135'i orta büyüklükte 3000'den fazla barajı içeren Narmada Projesi dev bir projedir. Proje, dünyadaki en büyük baraj ve kanal projelerinden bir tanesidir. Sardar Sarovar Barajı, Narmada Projesi'nin en büyük üç barajından birisidir. 2017 yılı itibarıyla boyu 138,68 metreyi bulan baraj, birçok aileyi yerinden etmiş, vadinin ekolojik dengesini ciddi ölçüde bozmuş ve bölgedeki sosyal, ekonomik ve demografik yapıyı değiştirmiştir. 2015'te yayınlanan durum tespit raporuna göre 37.729 aile yerinden edilmiştir (SSD Fact Finding Report, 2015). Yerlerinden edilenlerin %60-70'i avcılık, ormancılık, toplayıcılık ve geçimlik tarımla uğraşan yerli göçebe topluluklar, geri kalanı ise Nimar Ovası'nda yaşayan görece zengin köylülerdir (Whitehead, 2003: 4225). Yerinden edilen insanların yeniden yerleştirilme sürecinde birçok sorun yaşanmaktadır. Yerleri değiştirilen insanlara verilen topraklar ya yerleşim yerlerinden çok uzak ya da verimsiz topraklardır. Oluşturulan yeni yerleşim alanlarında elektrik, su ve tuvalet problemleri vardır. Ciddi itirazlara rağmen barajın boyunun sürekli yükseltilmesi, yeniden yerleştirme sürecine birçok yolsuzluğun karışması ve baraj yapımının sebep olduğu sellerin bölgedeki yaşamı tehdit etmesi sebepleriyle Sardar Sarovar Barajı'na karşı verilen mücadele halen devam etmektedir (Times of India, 2013). Barajın boyunun 138 metreyi bulmasıyla, Nimar ve çevresinde yaşayan binlerce aile ve verimli topraklar, yeni bir sel tehlikesi ile karşı karşıyadır (Patkar, 2017). Hindistan Anayasa Mahkemesi ise, 2017 yılının Şubat ayında verdiği karar ile 2000 ve 2005 yıllarında verdiği kararlardan farklı olarak, bölgedeki toprak sahiplerine, su altında kalacak toprakları karşılığında para verilmesini onaylamıştır. Karara göre, topraksız işçilere ise herhangi bir tazminat verilmeyecektir.

Tüm bu yönleriyle Sardar Sarovar Barajı, neo-liberalizmin toplumun büyük kısmının taleplerini dışlayan anti-demokratik yönünü gözler önüne sermektedir. Proje, neo-liberal yeniden yapılanma sürecinde Gujarat, Madhya Pradesh, Maharashtra'daki yoksul köylü ve *adivasileri* proleterleştirmiş, su kullanımındaki mülkiyet haklarını, büyük toprak sahipleri ve orta Gujarat'taki sanayiciler lehine değiştirmiştir (Nilsen, 2008: 305). Kapitalist sistemin bireyi, sistemin merkezine yerleştirdiği ve bireysel özgürlüklerin hayata geçirilmesi için en ideal sistem olduğu iddia edilir. Sardar Sarovar Barajı, bu iddiayı çürütecek örneklendirmelerden sadece biridir. Barajlar, su biriktirmek, dağıtmak ve paylaşmak amacıyla yapılırsa da özellikle büyük baraj projeleri, tam tersine, su kontrolünü merkezileştiren ve de kontrolün sadece birkaç kişinin elinde toplanmasını sağlayan projelerdir (Chattopadhyay, 2014:8). Bu yönüyle, özellikle büyük barajlar, aslında bir yeniden dağıtım mekanizmasıdır. Bu açıdan, çok büyük bir baraj projesi olan Sardar Sarovar, kapitalizmin bireysel talepleri, toplumsal özgürlükleri kısıtlayıcı, sermaye yanlısı yüzünün görülmesi açısından çok önemli bir örnektir.

Projeye ilk tepkiler 1980'li yılların başında başlamıştır. Projeye ilk olarak Gujarat, Madhya Pradesh ve Maharashtra'daki kentlerde yaşayan eğitimli gruplar, özellikle *adivasi* üzerine çalışanlar ve öğrenciler karşı çıkmıştır. Hareketin itici gücü şehirlili yüksek eğitimli entelektüeller ve öğrenciler olsa da çiftçiler, tarım işçileri, kadınlar ve *dalit*'ler (dokunulmazlar) Sardar Sarovar Barajı karşıtı örgütlenmeye büyük destek vermişlerdir. Daha sonra, hareketin simge ismi haline gelecek olan Medha Patkar ise proje karşıtı hareketlere 1985 yılında başlamıştır (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016). Patkar, hem projeye karşı ulusal ve uluslararası örgütlenmede hem de yerel toplulukların proje ile ilgili itirazlarının devlet ve proje yetkililerine iletilmesinde büyük rol oynamaktadır.

NBA'nın kurulmasından önce, bölgede projeyi farklı açılardan eleştiren birkaç örgüt mevcuttu. Örneğin, Gujarat'taki öğrencilerin oluşturduğu Chatra Yuva Sangharsh Vahini grubu hükûmetin rehabilitasyon çalışmalarını eksik bulmuş ama barajı içme suyu sağlayacağı için desteklemişti. Fakat, Narmada Ghati Navnirman Samiti (Narmada Vadisi Aydınlanma Komitesi) ve Narmada Ghati Dharandrashta Samiti (Narmada Vadisi Barajdan Etkilenenler Komitesi), baraj yapımına tümünden karşı çıkmıştı. Bu grupların baraj projesine tümünden karşı çıkmasının temel sebepleri, yerinden edilecek insanların yeniden yerleştirilmesi için hükümetin gerçekçi bir çalışma yapmamış olması ve projenin çevresel etkilerinin öngörülenden çok daha fazla olma olasılığıdır (Dwivedi, 1997: 6-12). 1985 yılında bu gruplar birleşmiş ve NBA kurulmuştur. Medha Patkar'ın liderliğini yürüttüğü NBA, Sardar Sarovar Barajı'nın yapımına karşı çıkanlar için bir çatı grup görevini üstlenmiştir. NBA'nin baraj projesine itirazının temel

sebepleri, hükümetin yeterli bir rehabilitasyon çalışmasının bulunmayışı, projenin bölgenin ekolojik yapısını ciddi biçimde değiştirecek olması, projenin halk sağlığı üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri ve kamusal fayda sağlaması öngörülen bir projenin yapımında halkın hiçbir görüşüne yer verilmemiş olmasıdır (ibid).

Nilsen'e göre NBA'nın en önemli rolü, Sardar Sarovar Barajı hakkında ulusal ve uluslararası çapta projenin bilinirliğini attırmak olmuştur. Zira, hükümetin projeye ilgili bilgi sızdırmak istemediği ve gerçekleri gizlediği veya değiştirerek açıkladığı bir ortamda, proje ile ilgili bilgi edinmek ve projenin önemini anlayabilmek kolay değildi (Nilsen, 2013: 471). NBA, özellikle yerinden edilen insanlar ile ilgili yaptığı çalışmalar, hazırladığı eleştirel proje değerlendirmeleri ve hükümetin sunduğu resmi dokümanları analiz etmesi sayesinde, Sardar Sarovar Barajı'nın çarpıklığının ulusal ve uluslararası alanda duyulmasını sağlamıştır.

NBA'nın öteki önemli rolü ise Dünya Bankası'nın Narmada Projesi'nden çekilmesinde etkili olmasıdır. NBA'nın uluslararası alanda farkındalık yaratması ve diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte küresel bir hareket oluşturması, Dünya Bankası'nın, bankanın tarihinde ilk defa bir proje için bağımsız değerlendirme raporu hazırlatmasına zemin hazırlamıştır. Morse Raporu'nun Sardar Sarovar projesini sosyal ve ekolojik açıdan kusurlu bulması Dünya Bankası'nın projeden çekilmesine temel hazırlamıştır. NBA'nın Dünya Bankası üzerindeki etkileri bununla da sınırlı kalmamıştır. Dünya Bankası'nın çevresel ve sosyal standartlarının geliştirilmesi için kurum içinde bir tartışmanın başlamasında NBA'nın diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte örgütlediği karşı hareketin rolü çok büyüktür (Dünya Bankası, 2017). Bu yönüyle Narmada Projesi uluslararası alanda da çok önemli küreselleşme karşıtı bir hareketin örgütlenmesini sağlamış, aynı zamanda da alternatif kalkınma politikalarının geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dünya Barajlar Komisyonu'nun kurulmasının en önemli sebeplerinden bir tanesidir. Dünya Barajlar Komisyonu Dünya Bankası ve Uluslararası Koruma Birliği'nin girişimiyle 1998'de kurulmuştur. 2000 yılının Kasım ayında baraj projeleri ile ilgili kapsamlı bir rapor açıklamıştır. Güney Afrika'nın Su İşleri Bakanı Kader Asmal'ın başkanlığında toplanan ve dünyanın farklı ülkelerinden on iki üyeden oluşan Dünya Barajlar Komisyonu, özellikle kalkınmakta olan ülkelerdeki barajların ekonomik, sosyal ve ekolojik etkilerini incelemiştir. Ayrıca, barajların planlanması, tasarlanması, inşası, işletilmesi ve devreye alınması gibi konularda uluslararası düzeyde kabul gören standartlar geliştirmektedir.

Dünya Bankası'nın projeden çekilmesiyle Hindistan devleti projeyi kendi olanakları ile tamamlamaya karar verince NBA projeyi Hindistan Anayasa

Mahkemesi'ne taşımıştır. 2000 yılında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin baraj yapımını onaylaması üzerine NBA mücadelesini baraj sebebiyle başlayan yeniden yerleştirilme sürecine yönlendirmiştir. 32 yıldır mücadelesine devam eden NBA, günümüzde yeniden yerleşme süreci ile ilgili insan hakları ihlallerine odaklanmıştır.

NBA Katılımcıları ve Katılımcıların Talepleri

NBA çok katmanlı bir yapıya sahiptir. NBA katılımcıları sınıf, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet ve kast açısından farklılık göstermektedir. Hareket hem Narmada Vadisi'nde hem de Hindistan'ın ve dünyanın farklı köşelerinde yaşayan insanları kapsamaktadır. Hareket içinde hem şehirde oturan, orta sınıf, entelektüeller, öğrenciler hem de kırsalda yaşayan ve genellikle tarım, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşan insanlar beraber çalışmaktadır. Şehirde oturan, orta sınıf, entelektüel katılımcılar özellikle Dünya Bankası ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle ilişki kurulmasında, hukuki süreçte, gençlik kampları düzenlenmesinde ve de barajın çevre ve toplum üstündeki etkilerinin teknik olarak ele alınmasında emek sarf etmiştir (NBA Press Note, 2000; NBA Press Release, 2000a; NBA Press Release, 2000b; Nilsen, 2013; Routledge, 2013).

Dwivedi ise katılımcıları açısından NBA'yı merkez grup ve destek grubu ikiye ayırmaktadır. 15-20 kişilik merkez grup, genellikle iyi eğitim görmüş, şehirli, entelektüel birikimi fazla kişilerden oluşmakta ve hareketle ilgili kararları almaktadır. Bu grup aynı zamanda NBA'nın yabancı sivil toplum örgütleriyle ilişki kurmasında ve Narmada Projesi'nin dünyada tanınmasında rol oynamaktadır. Bu katılımcıların çoğu Narmada Vadisi'nde yaşamayan ve genel olarak, Hindistan genelindeki tüm insan hakları ihlalleri, adalet ve çevre sorunlarıyla ilgilenen kişilerdir. Geri kalan katılımcılar ise destek grubuna dahildir (Dwivedi, 1998: 166).

NBA'nın Hindistan dışında yaşayan katılımcıları da mevcuttur. Dünyanın birçok ülkesinden sivil toplum kuruluşları bölgeyi ziyaret etmiş, saha çalışmaları yapmış ve dünyanın çeşitli kentlerinde Sardar Sarovar Barajı karşıtı eylemler düzenlenmiştir. Örneğin, Friends of the River Narmada (Narmada Nehri Dostları) adı altında uluslararası bir ağ mevcuttur (Friends of River Narmada, 2017). Bu grup NBA faaliyetlerine destek olmak için imza kampanyaları yürütmüş, çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlemiş ve projeler gerçekleştirmiştir (Avtur, 2014: 287). Aynı zamanda NBA birer uluslararası ağ olan International Rivers Network (Uluslararası Nehirler Ağı) ve International Narmada Campaign (Uluslararası Narmada Kampanyası) ile ilişki içindedir (Routledge, 2003: 245-246). Harekete verilen uluslararası destek de çok kuvvetlidir. Hareket, uluslararası birçok sivil toplum örgütü ve ağı ile iletişim halindedir. Örneğin, 2000 yılında düzenlenen geniş katılımlı eylemlere, Hollanda, Amerika, İngiltere

ve Kanada'dan çeşitli bireysel katılımcılar, aynı zamanda Environmental Defense Fund (Çevre Koruma Fonu), Friends of Earth (Dünya Dostları), Survival International (Uluslararası Hayatta Kalma), Association for India's Development (Hindistan Kalkınma Derneği) ve Narmada Solidarity Coalition of New York'un (New York Narmada Dayanışma Koalisyonu) da aralarında bulunduğu birçok uluslararası sivil toplum örgütü katılmıştır (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016).

NBA da birçok ulusal ve uluslararası ağa katılmış, çeşitli toplumsal hareketlere, kolektif mücadelelere destek vermiştir. Örneğin NBA, 1992'den beri Hindistan'da aktif olan *National Alliance of People's Movement* (Toplumsal Hareketlerin Milli Birliği)'in bir parçasıdır. Aynı zamanda, uluslararası sosyal ve çevresel adalet isteyen 1999 Seattle ve 2000 Prag eylemlerine destek vermiştir.

NBA katılımcıları, birçok açıdan çeşitlilik göstermektedir. Harekete kadınlar, şehirli entelektüeller, çiftçiler, zengin ve yoksul köylüler, topraksız tarım işçileri, *dalit*'ler, *adivasi* (göçebe halk), akademisyenler, meslek odaları, öğrenciler, İngiltere, Kanada ve Amerika'daki öğrenci grupları ve çevreci sivil toplum örgütleri destek vermiştir. Bölgede birçok farklı *adivasi* grubu yaşamaktadır. Bhił, Bhilala, Gond ve Korku, özellikle ormanlık alanlarda yaşayan, geçimini ormancılık ve geçimlik tarımdan sağlayan *adivasi* gruplarından bazılarıdır (Gandhi, 2003: 483).

Tüm bu farklı gruptan insanın NBA'ya katılma sebebi ilk zamanlarda farklılık göstermektedir. Öğrenciler, şehirde yaşayan orta sınıf entelektüeller, çevreci sivil toplum örgütleri ve NBA'yı yurtdışından destekleyen sivil toplum kurumları, baraj yapımına öncelikle demokratik ve çevreci kaygılarla kargı çıkmışlardır. *Adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler ise projeye, baraj, yaşam alanlarını ve geçim kaynaklarını tehdit ettiği ve halk sağlığını riske attığı için karşı çıkmışlardır. Örneğin, 63 yaşındaki, bölgede 7 hektarlık toprağı bulunan NBA katılımcısı, toprağı ve evi sular altında kalacağı için ve de devletin yeniden yerleştirme politikalarını yanlış ve yetersiz bulduğu için NBA'ye katıldığını dile getirmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). Toprak sahibi köylü bir aileden gelen 20 yaşındaki genç bir NBA katılımcısı ise NBA'yı, NBA kendilerine destek olduğu ve topraklarıyla ilgili isteklerini devlete iletmediği için desteklediğini belirtmiştir. Özellikle topraklarını ve evlerini korumak için başlattıkları hukuki süreçte NBA'dan aldıkları destek büyüktür, zira NBA hukuki sürecin takibi yapmaktadır (NBA katılımcısı II, bireysel görüşme, Aralık 2016).

Bu gruplar bir araya geldiğinde, bir çatı hareketi olarak NBA, Sardar Sarovar Barajı'nı birçok açıdan eleştirmiş, aynı zamanda, bu projeye alternatif kalkınma projeleri de geliştirmiştir. Büyük ölçekli sanayi projelerine karşı çıkan

NBA, yerel yönetimlerin kuvvetlendirildiği demokratik bir kalkınma anlayışını benimsemiştir. Yenilenebilir enerji projelerini, doğa ve yerli halkla dengeli bir biçimde bütünleşen projeleri önermiştir. Enerji ve su ihtiyacının giderilmesi için kuru tarım teknolojilerini, entegre havza yönetimini, var olan barajların daha etkin kullanımını, yer altı suyu kullanımını ve geliştirilmesini, küçük ve mikro ölçekli tarımsal depolamayı desteklemektedir. NBA ayrıca kalkınma projelerine dair kararların daha katılımcı ve demokratik bir şekilde alınması gerektiğinin ise önemle altını çizmektedir.

Katılımcıları ve katılımcılarının talepleri bir süreç olarak değerlendirildiğinde NBA, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramına uygun bir örnektir. Sardar Sarovar karşıtı gelişen çevreci hareket, özellikle *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin genel politik farkındalıklarını arttırmış ve onların alternatif bir kalkınma vizyonu geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Zira öncelikle sadece barajın olumsuz etkileri üzerinden oluşan direniş hareketi zamanla *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüleri dönüştürmüş, onların politik farkındalığını arttırmıştır. Hareket katılımcıları, 30 seneyi aşkın süredir devam eden çevreci hareket içinde hem kendileri dönüşmüşler hem de toplum içindeki kendi yerlerini sorgulamaya başlamışlardır. Devlet-toplum ilişkisini irdelemeye başlayan katılımcılar devletten bazı yeni taleplerde bulunmaya başlamışlar ve Hindistan’da uygulanan diğer politikalara karşı da bir hoşnutsuzluk geliştirmişlerdir.

Baraj karşıtı hareket, ilk olarak bazı araştırmacıların Narmada Vadisi’nde yaşayan ve baraj sebebiyle yerinden edilecek gruplarla ilgili araştırma yapmak için bölgeye gelmesiyle başlamıştır. Bölgeye gelen araştırmacılar, durumu kavrayınca özellikle *adivasi*’leri baraj yapımına karşı çıkmaya teşvik etmişlerdir. Patel, ilk önceleri *adivasi*’lerin kendi çıkarlarını devlete karşı nasıl koruyacaklarını bilmediklerini vurgulamaktadır. Hatta Patel, ismi verilmeyen bir bakanın “devletin *adivasi*’leri topraklarından çıkarmak için parmak bile kımıldatmasına gerek olmayacağını, zira *adivasi*’lerin evlerini su basınca fare gibi kaçacaklarını” iddia ettiğini not etmiştir (Patel, 1995). Nilsen ise *adivasi*, *dalit* ve köylülerin ilk başlarda projeye karşı çıkmadıklarına, çünkü devletin bu gruplar için itaat edilmesi gereken bir otoriteyi temsil ettiğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple, kamu görevlileri köylere gezip proje hakkında duyuru yaptığında baraj yapımına karşı çıkmamışlar, barajın kendi hayatları üzerindeki muhtemel etkilerini sorgulamamışlardır (Nilsen, 2013: 463-464). Fakat bu grubun araştırmacılarla, öğrencilerle ve şehirli entelektüellerle bir araya gelmesi, onları devlet-toplum-sermaye ilişkisi üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bölgede yapılan görüşmelerde bu dönüşüm açıkça gözlemlenmiştir. Medha Patkar, bölgeye ilk geldiğinde bölge halkının projenin muhtemel etkileri hakkında tamamen bilgisiz olduğunu anlatmaktadır. Zira, kamu görevlileri, proje hakkında bölgede yaşayan halka yeteri kadar bilgi vermemiştir (Patkar, bireysel

görüşme, Aralık 2016). Buna göre, araştırmacılar, öğrenciler ve orta-sınıf şehirli entelektüellerle bir araya gelmek, ilk aşamada, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin proje hakkındaki bilgilerini arttırmış ve onları devlet-toplum ilişkisi üstüne düşünmeye teşvik etmiştir. Örneğin, bireysel görüşme esnasında bir NBA katılımcısı süreç içinde devlete olan güveninin sarsılmadığını fakat devlet tarafından kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını düşündüğünü ve bu sebeple kimi zaman devlete karşı kızgınlık hissettiğini belirtti (NBA katılımcısı II, bireysel görüşme, Aralık 2016).

Ayrıca NBA, *adivasi*'ler, *dalit*'ler ve yoksul köylülerin kendi hukuki haklarını öğrenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, görüşmeler esnasında 63 yaşındaki 7 hektarlık toprak sahibi katılımcı, NBA'ya katılmadan önce eğitimsiz olduğunu fakat NBA içinde hukuksal süreci ve kendi haklarını öğrendiğini dile getirmiştir. Bu farkındalık onu yeniden yerleştirilme sürecindeki kendi hakları hakkında konuşmaya ve çevresindeki diğer köylüleri de bu konu hakkında bilgilendirmeye teşvik etmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). Başka bir toplu görüşme esnasında da toprak sahibi kadın bir NBA katılımcısı NBA içinde kendi haklarını öğrendiğini ve bu sebeple kendi haklarını alabilmek için mücadele ettiğini belirtmiştir (NBA katılımcısı III, toplu görüşme II, Aralık 2016). Bir diğer toplu görüşme esnasında bir NBA katılımcısı başta Indore olmak üzere daha birçok şehre hayatlarında ilk defa NBA sayesinde gittiklerini ve bunun onların genel bilgilerini arttırdığını söylemiştir (NBA katılımcısı IV, toplu görüşme III, Aralık 2016). Dahası, Sardar Sarovar karşıtı hareket öncesinde polisten korkan ve dayak yiyen, fakat bu durumu normal kabul eden *adivasi*'ler, NBA'nın içinde kendilerinin de toplumun bir parçası olduğunun farkına varmışlardır. Polis kavramını sorgulamaya başlayan *adivasi*'ler, polisin asıl görevinin toplumun, yani kendilerinin huzurunu korumak olduğunu anlamaya başlamışlardır. Ayrıca, baraj yapımına karşı çıkma fikrinin bir araya getirdiği insanlar, Hindistan siyasetindeki yozlaşmanın farkına varmışlardır. Örneğin, bireysel görüşme esnasında, üniversite mezunu ve büyük toprak sahibi bir çiftçi, NBA içindeyken Hindistan siyasetinde ne kadar fazla yolsuzluk olduğunun farkına vardığını ifade etmiştir (NBA katılımcısı V, bireysel görüşme, Aralık 2016). Yine siyasi yozlaşma sonucunda uluslararası firmaların isteklerinin, Hindistan halkının isteklerinden daha çok yerine getirilmesi NBA katılımcılarını alternatif bir kalkınma vizyonunu desteklemeye teşvik etmektedir. Örneğin Sardar Sarovar Barajı'nın sularından Gujarat bölgesindeki Coca-Cola ve Ford Motors gibi uluslararası firmaların, tarım ile uğraşan çiftçi halkın daha fazla faydalanması, bölgede bilinmekte ve tepkilere yol açmaktadır.

Adivasi, *dalit* ve yoksul köylülerin geçirdiği bu dönüşüm süreci, NBA'nın bölgede uyguladığı "Bizim köylerimizde bizim yönetimimiz" başlıklı yerel bir program sayesinde de hız kazanmıştır. Bu program çerçevesinde sadece baraj

yapımına karşı çıkmamış aynı zamanda toprak koruma, sulama çalışmaları ve eğitim faaliyetleri de yürütülmüştür (Kala, 2001:1999). Okuma-yazma eğitimleri verilmiş, zirai çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu program, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin toplum içindeki statülerini sorgulamalarını sağlamış, siyasi algılayışlarını değiştirmiştir. Böylece program, katılımcılarının alternatif bir kalkınma vizyonuna sahip olmalarında ve onların politik farkındalıklarının artmasında büyük rol oynamıştır. Örneğin, 63 yaşındaki toprak sahibi NBA destekçisi, insanları kendi topraklarını sular altında kalmaktan korumak için örgütlemek istediğini belirtmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). NBA'ya katılmak *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin sadece kendi haklarını öğrenmelerini sağlamamış, aynı zamanda onları, bu bilgilerini toplumun geri kalanını uyarmak ve onları da insan hakları ihlallerine karşı harekete geçirmek için kullanmaya teşvik etmiştir.

Süreç içerisinde politik farkındalıkları artan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin, devletten yeniden yerleştirilme sürecinin adil biçimde uygulanması dışında da çeşitli talepleri oluşmaya başlamıştır. Toplu görüşme esnasında NBA katılımcılarından biri: “Yaşadığımız bölgenin koşullarının zor, kalkınma düzeyinin düşük olduğunun farkındayız. Bölgeye okul ve sağlık hizmeti gerekiyor” demiştir (NBA katılımcısı V, toplu görüşme III, Aralık 2016). Özellikle sağlık ve eğitim konularında bölgenin eksikliğini farkında olan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler, devletten okul yapımı ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda yatırım beklemektedir. Görüşme esnasında NBA katılımcıları, devletten evlerini ve tarlalarını koruması dışındaki, eğitim ve sağlık hizmeti ile ilgili diğer isteklerini “temel” olarak nitelendirmiştir (NBA katılımcısı VI, toplu görüşme II, Aralık 2016). Zira köylerdeki çocuklar okula gidebilmek için her gün çok uzun yol yürümek zorunda kalmaktadır. Fakat *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin devletin bu isteklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda büyük şüphelere de sahip olduğu gözlenmiştir. Görüşme esnasında köylülerden biri, devlete olan güvensizliğini “Yeniden yerleştirme süreci o kadar sorunlu ki daha devletten okul ve sağlık hizmeti istemeye varamadık” sözleri ile dile getirmiştir (NBA katılımcısı VII, toplu görüşme III, Aralık 2016).

Bu dönüşüm süreci NBA'nın birçok farklı talebi dile getiren sloganlarından da anlaşılmaktadır. “Koi nahi hatega, bandh nahi banega” (Biz taşınmayacağız, baraj da inşa edilmeyecek), “Jungal jameen kuni chee, amri chee, amri chee” (Orman ve toprak kime ait: bizimdir, bizimdir), “Humara gaon, mai humara raj” (Bizim köylerimizde bizim yönetimimiz) ve “Ikas cha me yeh, vinaash nahi” (Biz kalkınma istiyoruz yok etme değil) bu söylemlerden bazılarıdır. Bu söylemlerde, NBA'nın sadece baraj yapımına ve insanların yerinden edilmesine karşı çıkmakla kalmadığı, hükümetin ekonomi politikalarını ve vizyonunu da eleştirdiği dile getirilmektedir (Routledge, 2003: 259-265). Söylemlerde hem

baraj yapımının değiştireceği mülkiyet ilişkilerine karşı bir mücadele hem alternatif bir kalkınma anlayışına özlem hem de katılımcı bir yönetim anlayışına duyulan inanç görülmektedir.

Amaçlarını Gerçekleştirme Yönünde Elde Edilen Sonuçlar

Aldığı tüm ulusal ve uluslararası desteklere ve Dünya Bankası'nın projeden çekilmesine rağmen, NBA amacını gerçekleştirememiş ve baraj yapımı engellenememiştir. Tablo I'den görüleceği üzere Sardar Sarovar Barajı binlerce hektar toprağı sular altında bırakmıştır. Barajın inşaatının bitmesine rağmen, projenin etkilediği insanların yeniden yerleştirilme süreci ise tamamlanmamıştır. Üstelik, Sardar Sarovar Barajı'nın yerinden ettiği insanların yeniden yerleştirilme süreci, kamu görevlilerinin karıştığı yolsuzluklar ile doludur. Örneğin, kamu görevlileri tarafından aslında var olmayan 2.000 kadar arsa kayda geçirilmiştir (Times of India, 2016). Bununla beraber, 2000 ve 2005 yıllarında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararlardaki belirtilen yerlerinden edilen insanlara "toprağı karşılık toprak" verilmesi ilkesi kararları, kararlara uygun biçimde uygulanmamakta, projenin etkilediği insanlara para verilmesi için ısrar edilmektedir (*Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 18 Ekim 2000; Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Ors, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 15 Mart 2005*). 2017 yılının şubat ayında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar da bu durumu destekler niteliktedir (*Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 8 Şubat 2017*). Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararda barajın boyunun 138 metreye ulaşması sebebiyle yerinden edilecek insanlara toprak karşılığında para verilmesi öngörülmüş, bu duruma itiraz eden ve toprağından vazgeçmeyenlerin olması durumunda devlete her türlü yetki de verilmiştir. 25 Mayıs 2017'de Madhya Pradesh görevlileri tarafından 18.386 aileye evlerini ve topraklarını 31 Temmuz 2017'ye kadar acil boşaltmaları için talimat gönderilmiştir. Fakat bu tarihe kadar devletin yeterli bir yeniden yerleştirme politikası izlememesi ve de barajın boyunun 138 metreye ulaşmasıyla evlerinden ve topraklarından edilecek köylü aile sayısının 18.386'dan çok daha fazla olması sebepleriyle bölgede protesto hareketleri tekrardan hız kazanmıştır.

Tablo.I: Sardar Sarovar Barajının Yeniden Yerleştirme ve Rehabilitasyon Süreci

	Madhya Pradesh	Maharashtra	Gujarat
Bataklık haline gelen toplam toprak miktarı	20,822 Hektar	9,590 Hektar	7,112 Hektar
Yeniden yerleştirilmeye hakkı olmasına rağmen hala yerleştirilmemiş aile sayısı	6,000 civarı	1,200 civarı	Birkaç yüz aile
Topraksız Tarım İşçileri	Binlerce aile (Bu konu hakkında tam bir araştırma mevcut değildir.)	Birkaç yüz olarak belirtilmiştir (Fakat kayıtların yanlış olduğu tahmin edilmektedir.)	Resmi bir araştırma bulunmamaktadır

Kaynak: Durum Tespit Raporu (SSD Fact Finding Report), 2015)

Ayrıca, özellikle kurak köylere içme ve sulama suyu vaadiyle meşrulaştırılmış baraj inşaatının tamamlanmasından sonra, barajın sularının kullanımında ciddi değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Örneğin, ilk önceleri, baraj suyunun içme suyu olarak sadece köylere ve ufak kasabalara, özellikle de kuraklıktan etkilenen bölgelere verilmesi öngörülmüştü. Fakat zaman içinde planlar değiştirilmiş ve üç tane şehre de barajdan içme suyu sağlanmaya başlanmıştır. Bu da suyun suya ihtiyacı olan diğer bölgelere gönderilmesini engellemektedir (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016). 2015 durum tespit raporuna göre, barajın Gujarat'ta 8.215 kasaba ve 135 kentsel bölgeye, Rajahastan'da ise 1.107 kasaba ve iki kentsel bölgeye su sağlaması öngörülmekteydi. Fakat Gujarat'ın sanayi için kullanılacak su miktarını arttırması ve kanal yapımında geç kalınmasıyla kurak köylere su dağıtımında ciddi aksaklıklar meydana gelmektedir (SSD Fact Finding Report). Buna rağmen Sardar Sarovar Barajı'nın sularının Gujarat'ta bulunan Coca-Cola, Ford Motors ve Tata Motors gibi küresel şirketlerce ciddi miktarlarda kullanıldığı belirlenmiştir (The Indian Express, 2014). Örneğin, Coca-Cola'nın Ahmedabad'ın Sanand bölgesinde bulunan fabrikasına günde 3 milyon litreden fazla su tahsis edilmiştir. Yine Sanand'da bulunan Ford ve Nano fabrikalarına ise günde 2 milyon litreden fazla su yönlendirilmektedir. Aynı zamanda Sardar Sarovar Barajı çevresindeki tarımsal alanların bir kısmı da tarım dışı alanlarda kullanılmak üzere tahsis edilmeye başlanmıştır. (Counterview, 2014).

Tüm bunlara rağmen, NBA'nın başarısı yadsınamaz. NBA 32 seneyi aşkın süredir devam etmektedir ve günümüz itibariyle halen aktiftir. Baraj yapımını durduramamış olsa da kalkınma söylemini ve anlayışını küresel boyutta ciddi biçimde etkilemiştir (Rajagopal, 2005: 213-214). NBA, Hindistan'ın en önemli ve yoğun katılımlı sistem karşıtı toplumsal hareketlerinden biridir. NBA, Sardar Sarovar Barajı karşıtlığı çerçevesinde ulusal ve uluslararası bir ağ kurmuştur. Bu ağ, dünyanın çeşitli yerlerindeki sosyal adaletsizliklerle ilgili bilgi akışını ve karşı mücadele oluşumunu kolaylaştırmıştır.

6. SONUÇ

1980 sonrası hız kazanan neo-liberal küreselleşme süreci, devlet-toplum-sermaye ve doğa arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemektedir. Sermaye birikim süreci içinde sürekli yeni pazar arayışı ve doğayı metalaştırma çabaları, neo-liberal küreselleşmeye karşı tepkileri de hızlandırmaktadır. Bu sebeple, çevre hareketlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu süreçte, çevre hareketleri de katılımcılarının amaçları, yaşları, eğitim seviyeleri, sınıfları ve gelir seviyeleri ve daha birçok başka kategori açısından çeşitlilik kazanmaktadır. Arsel, Akbulut ve Adaman, yeni dönemdeki çevre hareketlerine katılan bir grup insanın çevreciliği anlatmak için yeni bir kavram ortaya atmıştır. Buna göre çevre hareketleri, çevreciliği “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı ile açıklanabilecek bir grup insanı da kapsamaktadır. Bu makalede amaç, literatüre Arsel, Akbulut ve Adaman tarafından kazandırılan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını daha geniş bir açıdan tekrar değerlendirmektir. Buna göre, çevre hareketleri durağan değildir, süreç içinde katılımcılarını değiştirip dönüştürürler. Bu sebeple, çevre hareketlerini bir süreç olarak ele alan makalede, hoşnutsuzların çevreciliği kavramının çevre hareketlerine katılan daha geniş bir kesimin çevreciliğini açıklamak için kullanılabileceği iddia edilmiştir.

Arsel, Akbulut ve Adaman, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ele aldıkları makalelerinde Gerze kömürlü termik santral projesine karşı yürütülen çevre hareketini ele almışlardır. Bu makalede ise Hindistan'daki Sardar Sarovar Barajı karşıtı hareket incelenmiştir. NBA'nın katılımcıları toplumun farklı kesimlerindedir ve de harekete farklı sebeplerle katılmışlardır. Baraj karşıtı hareket, hem şehirde yaşayan, orta-sınıf, entelektüel bir kesimi hem de kırsalda yaşayan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüleri kapsamaktadır. Şehirli, orta sınıf, entelektüeller, çevreci ve demokratik kaygılarla harekete katılmışken, kırsalda yaşayan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler harekete ilk önce geçim kaynaklarını ve yaşam alanlarını koruma amacıyla katılmıştır. NBA hareketine ilk olarak geçim kaynaklarını ve yaşam alanlarını koruma amacıyla katılan grubun, ilerleyen süreçte, politika yapım sürecinden dışlanmış olduğunu fark ettiği ve devletten yeni taleplerde bulunduğu gözlenmiştir. Bu yönüyle NBA katılımcılarından

sadece orta sınıf, şehirli entelektüellerin değil, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin de çevreciliği “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramıyla açıklanabilir. Son tahlilde, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramının, Arsel, Akbulut ve Adaman’dan farklı olarak, sadece, yazarlar tarafından “hoşnutsuzlar” olarak belirlenen, orta sınıf özelliklerini taşıyan, eğitilmiş ve genellikle şehirde yaşayan çevre hareketi katılımcılarının çevreciliği için değil, bu grupla iş birliği içinde çevre hareketine katılan diğer grupların çevreciliği için de kullanılabilmesi saptanmıştır. Bu sebeple, çevre hareketleri bir süreç olarak değerlendirildiğinde, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı çok daha fazla sayıda insanın çevreciliğini anlamak için kullanılacak bir kavram haline gelmektedir.

TEŞEKKÜR NOTU

Yazarlar, Hindistan'daki saha çalışması esnasında kendilerine tercümanlık yapan Saurav Rajput'a ve kendilerine her türlü kolaylığı sağlayan, Medha Patkar başta olmak üzere, tüm Narmada Bachao Andolan grubuna teşekkürü borç bilmektedir.

KAYNAKLAR

Akbulut, Bengi (2014), “Neither Poor Nor Rich But “Malcontent”: An Anatomy of Contemporary Environmentalisms”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2 (1): 9-24.

Anguelovski, Isabelle ve Joan Martinez Alier (2014), “The ‘Environmentalism of the Poor’ Revisited: Territory And Place In Disconnected Glocal Struggles”, Ecological Economics, 102: 167-176.

Arsel, Murat, Bengi Akbulut ve Fikret Adaman (2015), “Environmentalism of the Malcontent: Anatomy of an Anti-Coal Power Plant Struggle in Turkey”, The Journal of Peasant Studies, 42 (2): 371-395.

Avtur, Senem (2014), “Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye’deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması”, Yönetim ve Ekonomi, 21 (1): 281-289.

Baviskar, Amita (2003), “Between Violence and Desire: Space, Power and Identity in the Making of Metropolitan Delhi”, International Social Science Journal, 55 (175): 89-98.

Bryant, Raymond L. (1992), “Political Ecology: An Emerging Research Agenda in Third World Studies”, Political Geography, 11 (1): 12-36.

Chattopadhyay, Sutapa (2014), "Postcolonial Development State, Appropriation of Nature, and Social Transformation of the Ousted Adivasi in the Narmada Valley, India", *Capitalism Nature Socialism*, 25 (4): 65-84.

Counterview (2014), "30 Lakh Litres of Narmada Water to Cola: Why Waste Water in Gujarat, Maharashtra and MP, Asks Patkar", <http://www.counterview.net/2014/09/30-lakh-liters-of-narmada-water-to-cola.html> (04.08.2017).

Cullet, Philippe (2001), "Human Rights and Displacement: The Indian Supreme Court Decision on Sardar Sarovar in International Perspective", *The International and Comparative Law Quarterly*, 50 (4): 973-987.

Davey, Iain (2009), "Environmentalism of the Poor and Sustainable Development: An Appraisal", *JOAAG*, 4 (1): 1-10.

Della Porta Donatella ve Mario Diani (1999), *Social Movements: An Introduction* (Oxford: Blackwell).

D'Souza, Dilip (2002), *The Narmada Damned: An Inquiry Into the Politics of Development* (New Delhi: Penguin Books).

Dünya Bankası (2017), "Learning from Narmada", <http://lnweb90.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/DocUNIDViewForJavaSearch/12A795722EA20F6E852567F5005D8933> (13.03.2017).

Dwivedi, Ranjit (1997), "People's Movement in Environmental Politics, A Critical Analysis of the Narmada Bachao Andolan in India", *ISS Working Papers- General Series*, 242: 1-42.

Dwivedi, Ranjit (1998), "Resisting Dams and 'Development': Contemporary Significance of the Campaign against the Narmada Projects in India", *The European Journal of Development Research*, 10 (2): 135-183.

Dwivedi, Ranjit (2001), "Environmental Movements in the Global South: Issues of Livelihood and Beyond", *International Sociology*, 16 (1): 11-31.

Eryılmaz, Çağrı ve Fatmagül Akman (2016), "Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin'de Maden Karşıtı Direniş", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26: 17-33.

Fisher, William F. (2001), "Diverting Water: Revisiting the Sardar Sarovar Project", *International Journal of Water Resources Development*, 17 (3): 303-314.

Friends of River Narmada (2017), <http://www.narmada.org/> (13.03.2017)

Gandhi, Ajay (2003), "Developing Compliance and Resistance: The State, Transnational Social Movements and Tribal Peoples Contesting India's Narmada Project", *Global Networks*, 3 (4): 481-495.

Giugni, Marco ve Maria T. Grasso (2015), "Environmental Movements: Heterogeneity, Transformation, and Institutionalization", *Annual Review of Environment and Resources*, 40: 337- 361.

Guha, Ramachandra ve Joan Martinez Alier (1997), *Varieties of Environmentalism: Essays North and South* (London: Earthscan).

Inglehart, Ronald (1981), "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", *The American Political Science Review*, 70 (4): 880-900.

Kala, Pablo (2001), "In the Spaces of Erasure: Globalisation, Resistance and Narmada River", *Economic and Political Weekly*, 36 (22): 1999-2001.

Martinez Alier, Joan (2002), *The Environmentalism of the Poor: A study of Ecological Conflicts and Valuation* (Cheltenham: Edward Elgar).

Martinez Alier, Joan (2013), "The Environmentalism of the Poor", *Geoforum*, 54: 239-241.

Mawdsley, Emma (2004), "India's Middle Classes and the Environment", *Development and Change*, 35 (1): 79-103.

McAdam, Doug (1982), *Political Process and the Development of Political Insurgency 1930-1970* (Chicago: University of Chicago Press).

Mol, Arthur P. J. ve Gert Spaargaren (2007), "Ecological Modernization Theory in Debate: A Review", *Environmental Politics*, 9 (1): 17-49.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 18 Ekim 2000.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Ors, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 15 Mart 2005.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 8 Şubat 2017.

NBA Press Note (2000), "Several Hundred People Storm Water Resource and Power Ministries: NBA Challenges Narmada Control Authority and Power Ministry on Sardar Sarovar and Maheshwar Projects: NBA files Review Petition", <http://www.narmada.org/nba-press-releases/november-2000/nba.challenges.nca.html> (20.09.2017)

NBA Press Release (2000a), “Arundhati Roy and Other Supporters Reach Domkhedi-Jalsindhi Justice Sachar, 33 Others Detained by Gujarat Police : 500 Stopped on M.P.- Gujarat Border: 'Saga of Narmada' Continues as Planned”, <http://www.narmada.org/nba-pressreleases/august2000/saga.of.narmada.continues.html> (20.09.2017).

NBA Press Release (2000b), “Narmada Satyagraha Concludes with a Call for Justice and Struggle Against the Destruction: People Assert Right to Create a New Life”, <http://www.narmada.org/nba-press-releases/september-2000/satyagraha.concluded.html> (20.09.2017).

The Indian Express (2014), “Narmada waters to fuel Coca Cola’s new bottling plant at Sanand”, <http://indianexpress.com/article/business/companies/narmada-waters-to-fuel-coca-colas-new-bottling-plant-at-sanand/> (15.03.2017).

Nilsen, Alf Gunvald (2008), “Political Economy, Social Movements, and State Power: A Marxian Perspective on Two Decades of Resistance to the Narmada Dam Projects”, *Journal of Historical Sociology*, 21(2/3): 303-330.

Nilsen, Alf Gunvald (2013), “Against the Current; From Below: Resisting Dispossession in the Narmada Valley, India”, *Journal of Poverty*, 17 (4): 460-492.

O’Connor, James (1988), “Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction”, *Capitalism, Nature, Socialism*, 1(1): 11-38.

Özen, Hayriye ve Şükrü Özen (2010), “Kamu Siyasaları ve Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Protesto Hareketlerinin Madencilik Piyasasına Etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 43 (2): 33-64.

Patel, Anil (1995), “What do the Narmada Valley Tribals Want?”, William F. Fischer (Der.), *Towards Sustainable Development: Struggling over India’s Narmada Valley* (Londra ve New York: Routledge): 179-200.

Patkar, Medha (2017), “Politics Over Narmada, Once Again”, *The Wire*, <https://thewire.in/147539/politics-over-narmada-once-again/> (15.06.2017).

Rajagopal, Balakrishnan (2005), “Limits of Law in Counter-Hegemonic Globalization: The Indian Supreme Court and the Narmada Valley Struggle”, Boaventura de Sousa Santos ve Cezar A. Rodriguez Garavito (Der.), *Law and Globalization from Below* (Cambridge: Cambridge University Press).

Routledge, Paul (2003), “Voices of The Dammed: Discursive Resistance Amidst Erasure in the Narmada Valley, India”, *Political Geography*, 22: 243-270.

SSD Fact Finding Report (2015), “Drowning a Valley: Destroying a Civilization”, https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/fact_finding_report_ssd2015.pdf

Tarrow, Sidney (1998), *Power in Movement: Social Movement and Contentious Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

The Indian Express (2014), “Narmada Waters to Fuel Coca Cola’s New Bottling Plant At Sanand”, <http://indianexpress.com/article/business/companies/narmada-waters-to-fuel-coca-colas-new-bottling-plant-at-sanand/> (15.03.2017).

Tilly, Charles (1978), *From Mobilization to Revolution* (Reading, MA: Addison-Weasley).

Times of India (2013), “South Gujarat Reels Under Narmada Flood Waters”, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/ahmedabad/South-Gujarat-reels-under-Narmada-flood-waters/articleshow/22041437.cms> (15.03.2017).

Times of India (2016), “Justice Jha Exposes R&R Corruption in Sardar Sarovar Project”, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/bhopal/Justice-Jha-exposes-RR-corruption-in-sardar-sarovar-project/articleshow/53557560.cms> (15.03.2017).

Whitehead, Judy (2003), “Space, Place and Primitive Accumulation in Narmada Valley and Beyond”, *Economic and Political Weekly*, 38 (40): 4224- 4230.